Içtihat Risâlesi

Molla Hüsrev

Çeviri & Dipnot
Muhammed Tutuş

Yayın Tarihi:
25.03.2020

Müracaat:
numanidusuncemektebi.com

numani

İçtihat Risâlesi

[Molla Hüsrev]

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla
Yalnız Allah'tan yardım isteriz.

İçlerinden bazılarını içtihat ederek hükümleri istinbât etmeye muvaffak kılarak lütfuyla kullarını kemâle erdiren Allah'a hamd olsun. Diller meramları konuştukça, kalplere manalar doğdukça doğruya ileten efendimiz Muhammed'e, âline ve ashâbına salat ve selam olsun.

Bu ön girişten sonra; Sultan Murat Han oğlu ulu sultan, büyük hakan, Arap ve Acem sultanlarının sultanı. Adalet, cömertlik ve keremin bedenlerini dirilten. Osman ailesi sultanlarının medâr-ı iftiharı Sultan Muhammed Han (devlet günleri ve otorite yılları fanilikten ve yok olmaktan korunmuş olsun, ömrünün ve izzetinin otağları hâlâ ebedilik ve kıdem kazıklarına bağlı kalsın) edebi ilimleri tamamlayıp aklî ilimlerin inceliklerini bilmede zirveye ulaşınca şer'î hükümlerin hakikatlerine vakıf olmak, ferî meselelere taalluk eden delilleri ifade etmenin keyfiyetine muttali olmayı istedi. İçtihadın açıklanmasını istedi ve ibâre, işaret, delâlet ve iktiza yoluyla kitap ve sünnetten şer'î hükümleri istinbât etmenin keyfiyetine dair örnekler zikredilmesini emretti. Onun emrine itaat edilir, ona muhalefet etmeye güç yetmez (çokça dönen felek döndükçe itaat edilen olsun). Bu hususta bu kadarıyla yetinseydi dahi kemâli istemedeki yüce himmeti hakkını ve fazlasını istemek gibi olurdu. Yine de ben bu hususa müçtehidin iki kısmı ve kıyasın keyfiyeti meselelerini ekledim. Bu risaleyi bir mukaddime, iki fasıl ve hâtime sıralamasıyla kaleme aldım.

[MUKADDİME]

Mukaddime içtihadın fehvası, müçtehidin iki kısmı ve her birinin şartı hakkındadır.
İçtihat lügatte meşakkat üstlenmek anlamındadır. Var gücünü harcamak anlamına geldiği de söylenmiştir.
Istılahta içtihat, *bezl-i mechûd li neyli maksûd*/amaca ulaşmak için çaba göstermektir. Bu tanımın anlamı şudur; fakîhin fer'î şer'î hükmü zannedebilmesi için tüm çabasını ortaya dökmesidir.

İçtihat ya mutlaktır; bu durumda üç şeyi barındırması gerekir:

A) Kur'ân'ın hükümleri bilmeye taalluk eden anlamlarını lügat olarak yani müfret ve terkîb olarak bilmektir. Bu yüzden mutlak içtihat yapacak olan lügat, sarf, nahiv, meânî ve beyan ilimlerini mizaç itibariyle ya da öğrenme yoluyla bilmesi gerekir. Kur'ân'ın bu anlamlarını lügat açısından bilmekle beraber şer'î olarak da bilmesi gerekir. Yani hâs, âm, müşterek, hakikat, mecaz, sarih, kinaye, zahir, nas, müfesser, muhkem, hafî, müşkil, mücmel, müteşâbih, nasih, mensuh gibi hüküm menâtlarını ve diğerlerini bilmesi lazımdır. Kısaca, mutlak müctehidin hüküm menâtlarına müracaat ettiğinde bunlara dair gerekli boyutta bilgiye sahip olması, lafzın ibare, işaret, delalet ve iktiza tarikiyle manaya delaletinin nasıl oluşunu bilmesi gerekir.

B) Bu hükümlerle alakalı sünnetleri metin olarak yukarda ifade ettiğimiz gibi lügat ve şeriat açısından bilmek, senedini -yani sünnetlerin bize ulaşma yolunu- tevatür, meşhur olma ve âhâd yönünden bilmektir. Bu, ravilerin hâlini, cerh ve tadili, sahih, hasen, şâz, zayıf ve başkalarını bilmeyi de kapsar.
C) Rüknü, şartı, hükmü, defedilmesi, makbul ve merdut kısımları ile birlikte kıyâsı bilmek. Bu, icma olunan meselelere aykırı hareket etmemek için icma edilen meseleleri bilmeyi de gerekli kılar. Kelâmî meseleleri bilmeyi ise gerektirmez, çünkü müçtehidin İslam'a takliden girmesi mümkündür. Evla olan ise hükümleri Allah Teâlâ'ya nispet etmeyi tamamlayacak olan Allah'ın varlığı, kadimliği, hayatı, kudreti, kelamı, ilahi teklif yapmasının mümkünlüğü, Nebi sallallâhualeyhivesellem'i göndermesi, mucizesini ve şeriatı gibi hususları tafsili delillerinde derinleşmese dahi bilmesidir. Bu fıkhi meseleleri bilmesini de gerektirmez, çünkü bu meseleler içtihadın semeresidir. Her ne kadar bizim zamanımızda içtihat melekesine sahip olmak için bu meselelerle uğraşmak bir metot olsa da hüküm böyledir.

Veya içtihat mukayyettir/kısıtlıdır. Bunun şartı ise bu seviyedeki müçtehidin taklit ettiği kişinin usullerine sahip olmasıdır. Çünkü bu müçtehidin istinbatı bu usullere göredir. Hatta taklit ettiği müçtehide bazı fer'î meselelerde muhalefet etse dahi bu ihtilafı taklit ettiği kişinin aslına binaendir. Sanki bu seviyedeki müçtehit taklit ettiğine şöyle demektedir: "Senin aslına/temel kaidene göre bu fer'î meselede hükmün bu olması gerek." Taklit ettiği kişi tarafından ona "bu hüküm başka bir asla binaen böyledir" diye cevap verilir. Bu seviyedeki müçtehit taklit ettiğinin aslını aşamaz. Şöyle bir olay rivâyet edilir: Züfer rahimehullâh –İmâm'ın öğrencilerinin en büyüğüdür, nitekim İmâm'dan sonra ders halkasının başına o geçmiştir– mutlak müçtehit olmaya meyledip iktizâ-i nas ile istidlâlde bulunmayı caiz görmeyerek İmâm'a usullerinden birinde muhalefet ettiği için itibar açısından onun görüşü imameynin görüşünün gerisinde kalmıştır.

Sonra içtihat Rasûlullâh sallallâhualeyhivesellem'in zamanında bizzat o ve ashâbı –Allâh hepsinden razı olsun– tarafından vaki olmuştur. Rasûlullâh'ın içtihadının bazıları kıyas konusunda gelecek.
Ashâbının içtihatlarından birisi ise şu rivayettir: Rasûlullâh sallallâhualeyhivesellem Muâz'ı Yemen'e göndereceğinde ona şöyle buyurdu: "Neyle hüküm vereceksin?"
Muâz: "Allâh'ın kitabındaki ile"
Rasûlullâh: "Allâh'ın kitabında bulamazsan?"
Muâz: "Rasûlullâh'ın hüküm verdiğiyle hüküm veririm."
Rasûlullâh: "Rasûlullâh'ın hüküm verdiğini de bulamazsan?"
Muâz: "Kendi reyimle/fikrimle içtihat ederim."
Bunun üzerine Rasûlullâh sallallâhualeyhivesellem buyurdu ki: "Elçisinin elçisini kendisinin ve elçisinin razı olduğuna muvaffak kılan Allah'a hamd olsun."[1]
İcmâ ise sadece Rasûlullâh sallallâhualeyhivesellem'den sonra olmuştur.

[1] Ebû Dâvud, *Sünen*, nr. 3592. Ebû Dâvud bu hadis hakkında bir şey dememiştir. Hakkında bir şey demediği hadislerin sâlih olduğunu *Risâle*'sinde ifade etmiştir.

[BİRİNCİ BÖLÜM]

Birinci bölüm nassın ibaresi, işareti, delaleti ve iktizası ile istidlâlde bulunma ve bunların örnekleri hakkındadır.
İnceleme ve kavrama yoluyla sabittir ki lafzın delalet ettiği mana ya "mevzû'un leh/kendisi için vaz edilen"in aynısıdır, ya cüzüdür, ya da müteahhir (sonradan gelen) lâzımıdır. Birinciye delalet mutabakat (tam uyum), ikinciyi delâlet tedammün (kapsamak), üçüncüye delalet ise iltizam (gerektirme yolu) delaletidir. Ya da bunlardan hiç birisi yoktur.
İlk üçten her birisinde ya kelam bunlar için kullanılmıştır, bu durum da kelamın ona delaleti ibare olur. Ya da kelam onun için kullanılmamıştır, bu durumda işaret delaleti olur. Böyle olmayanlarda ise mana "mevzû'un leh"e mütekaddim lazımsa delalet iktizaîdir. Böyle değilse bakılır eğer bu anlamda anlaşılması içtihada bağlı olmayan, aksine âlimin bu lafzı bu anlama vaz ederek "mantûk"taki (söylenilen lafızların bizzat kendileri) hükmün bu illet için olduğunu anlaması mümkün olan bir illet bulunuyorsa bu delalet nassın delaletidir. Bu da yoksa esasen lafızda delalet yok demektir.
Mezkûr kısımlar delaletin özelliğidir. Bunları nazım taksimiyle değerlendirerek şu sonuç ortaya çıkar; lafız ibare, işaret, delalet veya iktiza ile anlama delalet eder.

"Mevzû'un leh"e ibare ile delalet edene Kur'ân'dan örnek şu ayettir: "Yurtlarından çıkartılan ve mallarından edilen fakir muhacirler içindir." [Haşr, 8] Bu kelam ganimetten bir payı fakir muhacirlere vermenin vacipliğini bildirmek için zikredilmiştir. "Mevzû'un leh" olan anlam budur, dolayısıyla bu lafız buna dair ibare olur. Keza bu ayet işaretle "mevzû'un leh"in cüzüne delalete de örnektir. Zira ayette fakir muhacirlerin dâru'l-harpte geride bıraktıklarına mülkiyetlerinin bittiğine işaret vardır. Bu da "mevzû'un leh"in cüzüdür. Çünkü fakirler hiçbir şeye malik olmayanlardır. Dâru'l-harpte geride bıraktıklarına sahip olmamaları hiçbir şeye sahip olmamalarının bir cüzüdür. Böylece bu "mevzû'un leh"in bir cüzü olur, bir de bu lafız buna işaret olur.
İbare yoluyla "mevzû'un leh"e, işâretle de hâricî lazım ve cüze delâlet eden lafzın örneği şu ayettir: "Hanımların gıda ve giyim sorumluluğu çocuğun kendisi için doğrulduğu kişiye (babaya) aittir." [Bakara, 233] Bu kelam hanımların nafakalarının kendilerinden ötürü doğurdukları eşlerinin üzerine vacip olduğunu bildirmek için ifade edilmiştir. Bu "mevzû'un leh"tir. Ayette "mevzû'un leh"in lazımına da işaret vardır. Lazımı şudur; baba çocuğa harcama yapmada tektir. Çünkü bu nispette kimse ona ortak değildir. Keza bu nispetin hükmü olan infakta da kimse ona ortak olmaz. "Mevzû'un leh"in cüzüne de işaret vardır. Cüzü ise şudur: Nesep babalara aittir.
İbaresiyle "mevzû'un leh"in cüzüne, işaretiyle ise "mevzû'un leh"in tamamına işaret edene örnek şudur; kadın kocasına "benim üzerime başka bir kadın nikâhladın, onu boşa" dediğinde kocası da onu razı etmek için "tüm eşlerim benden boştur" dese kadâen hepsi boş olur. Bu "mevzû'un leh"tir. Ancak kelam bunun için söylenmemiştir. Aksine "mevzû'un leh"in cüzü için söylenmiştir. Bu cüz ise sözü söyleyen kadın dışındaki eşlerinin talakıdır. Böylece bu lafız "mevzû'un leh"in cüzüne ibare, "mevzû'un leh"e ise işaret olur.
İbareyle hâricî lazıma, işaretle "mevzû'un leh"e, cüzüne, lazımlarına delalet eden lafzın örneği şu ayettir: "Allah alışverişi helal, faizi ise haram kılmıştır." [Bakara, 275] Bu ayet kâfirlerin "alışveriş de aynı faiz gibidir" [Bakara, 275] sözlerini reddetmek için

indiğinden dolayı alışveriş ve faiz arasında farkı beyan etmek için söylenmiştir. Hal böyle olunca bu ayet müteahhir lazım hakkında ibare, "mevzû'un leh"e, cüzüne ve lazımlarına ise işarettir.

İçerisinde hem ibare hem de işaret ile delaletin vaki olduğu lafza örnek şu hadistir: “Böyle bir günde onları istemekten müstağni/zengin kılın.”[2]
Burada ibare ile sabit olan fıtır sadakasını vermenin vücubiyetidir. Çünkü kelam bunun için söylenmiştir. İşaret ile sabit olanlar ise belli başlı hükümlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır:
-Fıtır sadakası sadece zengine vaciptir. Çünkü zengin olmadan zengin kılma diye bir şey gerçekleşmez.
-Vacip olan bunu fakire vermektir. Çünkü zengini zenginleştirmek tahsil-i hâsıldır.
-Sadakayı vermenin vacipliği fecre bağlıdır. Çünkü gün fecrin doğuşundan güneşin batışına kadardır. Bu vakit içerisinde sadakayı verdiğinde fakiri istemekten müstağni kılabilir.
-Vacip olan fıtır sadakası mutlak mal ile eda edilmiş olur. Çünkü zengin kılmak mutlak mal ile olur. Nakit para ile müstağni kılmak çoğu defa fakir için buğday, arpa ve hurmayla müstağni kılmaktan daha önemlidir.
-Evlâ olan fakirin istemekten müstağni olması için fıtır sadakasının bayram namazı kılınacak yere gitmeden verilmesidir. Böylece fakir bayram namazı kılınacak yere (musallâ) içinde aileye nasıl azık ayarlayacağı derdi olmadan gelir.
-Evlâ olan sadakasını tek bir miskine vermesidir. Çünkü zengin kılmak bununla gerçekleşir. Tutup da sadakasını miskinlere taksim edip verirse bu durumda gerçekleşecek zenginlik ilk durumda gerçekleşecek zenginlikten düşük olur.
Bu hadis sadece Nebi sallallâhualeyhivesellem’e özgün olan az olup da çok anlam ifade eden (cevâmiu’l-kelim) sözlerdendir. Nitekim Rasûlullâh şöyle buyuruştur: “Bana cevâmiu’l-kelim (az ama çok anlamlı kelimeler) verildi.”[3]

Nassın delaletiyle delalet eden lafzın örneği şu ayettir: “Onlara öf bile deme.” [İsrâ, 23] Zira "öf" lafzı can sıkıntısı kelimesidir. Bununla kastedilen ise ebeveyne eziyet vermemektir. Lügatin kullanımlarını bilen her kes bundan bu manayı anlar. Dolayısıyla vurmak ve ötesi haramdır. Çünkü bundaki eziyet "öf"teki eziyetten daha şiddetlidir. Bu yüzden biz dedik ki: “Adam karısına vurmayacağına yemin etse ve sonra karısının saçını çekse, boğsa ya da hırpalasa yeminini bozmuş olur. Çünkü vurmanın anlamı olan eziyet gerçekleşmiştir.”
Bir başka örnek: Rasûlullâh sallallâhualeyhivesellem Ramazan’ın gündüzünde kasten cima eden bir bedeviye keffareti vacip kıldı. Rasûlullâh’ın bedevi olduğu için bu adama keffareti vacip kılmadığı zahirdir. Aksine Ramazan orucuna karşı suç işlediği için ona keffareti vacip kıldı. Nas delaleti yoluyla o adamın karısına da kefaret vacip oldu, adam ve karısı dışında bu suçu işleyenlere de keffaret vacip olur. Aynı şekilde

[2] Hadis bizzat bu lafızla mevcut kaynaklarda mevcut değildir. Ancak Zeylaî rahimehullâh *Nasbu’r-Râye*’de 2/308 şöyle demiştir: “Bu lafızla gariptir. Dârekutnî *Sünen*’inden Ebû Ma'şer>Nâfi>İbni Ömer isnadıyla nakletmiştir, İbn Ömer dedi ki: Rasûlullâh sallallâhualeyhivesellem fıtır sadakasını farz kıldı ve buyurdu ki: “Onları bugün ihtiyaçsız eyleyin.”
[3] Buhârî sahihinde bu hadisi Cihad ve Siyer kitabının Nebi sallallâhualeyhivesellem’in “bir aylık mesafeden düşmana korku salmakla desteklendim” sözü bâbında “Ben cevâmiu’l-kelim ile gönderildim ve düşmana korku salmakla desteklendim” lafzıyla rivâyet etmiştir.

Şâfiî'nin aksine bize göre kıyasla değil nassın delaletiyle yeme ve içmeden dolayı da keffaret vacip oldu.
Bunun açıklaması şöyledir: Nebi sallallâhualeyhivesellem keffareti bedeviye bizzat cinsel ilişkiden dolayı değil; bozarak, ibadeti fasit kılarak ve Ramazan ayının hürmetini çiğneyerek oruca karşı suç işlenmesi açısıyla vacip kılmıştır. Bunun delili şudur; şayet bu bedevi oruçlu olduğunu unutarak böyle yapmış olsaydı keffaret vacip olmayacaktı.
Başka bir örnek: Peygamber sallallâhualeyhivesellem Ramazan'da unutarak yiyen içen birine şöyle buyurdu: "Orucunu tamamla, zira seni Allâh yedirmiş ve içirmiştir."[4]
Sonra biz de nassın delaletiyle unutarak cima eden hakkında da bu hükmü ispat ettik. Çünkü "nisyan" dil bilimcilerin de dediği gibi: Bir şeyi tercih etmeden farkına varmadan yapmaktır. Unutma kelimesinden bu izahı herkes anlar. Unutmak sorumlu kişiye izafe edildi ve affedildi. Biz de unutmak lafzından herkesin anladığı bu anlamla amel ettik. Bu tıpkı "mansûsun aleyh"in (nasla belirtilen) benzerindeki "öf demek" gibidir. Bizim çıkardığımız anlam "unutarak cima" etmektir. Bizler bu amelimizi kıyasa değil, nassın delaletine dayanarak gerçekleştirdik. Çünkü kendisiyle kıyastan dönülene başka bir şey kıyaslanmaz.
Başka bir örnek: Yol kesicilerin haddi öldürülmeleridir, bu nas ile sabittir. Bu yüzden biz öldürme haddinin Allah Teâlâ'ya savaş açmanın cezası olduğuna delalet bulunduğuna dayanarak onlara yardım edenlere de had cezası olarak da bunun vacip olduğunu söyledik. Çünkü nassın ibaresi muharebet/savaş açmaktır. Muharebetin sureti ise doğrudan savaştır. Bu ikisinden içtihatsız bir şekilde anlaşılan husus geçenlerin yolda kalması için yol kesiciliği yapmaktır. Bu anlamda yardımcılar da katillere ortaktır. Bu yüzden ganimette ortak oluyorlar. Böylece nassın delaletiyle had destekçilere de uygulanır.
Nassın muktezası (muktedâ-i nas) ise mahzûfa (lafzen silinen) benzemektedir. Çünkü ikisi de kısaltma kapsamına dâhildir. Bu yüzden İmâm Ebû Zeyd ikisi arasında fark olmadığını söylemiştir. Bilakis ikisi de mukteza kabilindendir. Ancak ne var ki Şeyh Şemsu'l-Eimme es-Serahsî ve İmâm Fahru'l-İslâm ikisi arasını iki yönden ayırmışlardır, bu hususta müteahhirun da onlara tabi olmuştur.

Birinci yön: Mahzûf lügaten sabittir. Örneğin şu ayet "Köye (halkına) sor" [Yûsuf, 82] bununla maksat köy ahalisidir. Yine şu ayet: "Kalplerine buzağı (sevgisi) içirildi." [Bakara, 93] Bununla murat buzağı sevgisidir. Rasûlullâh'ın sallallâhualeyhivesellem'in şu buyruğu "Ümmetimden hata ve unutma kaldırılmıştır.[5]" Bundan kastedilen bu ikisinin hükmüdür. Mukteza ise böyle değildir. Örneğin şu ayet: "bir şahıs (köle şahıs) azat etmek" Bu ayet bu şahsın köle olmasını iktiza etmektedir, ama köle lafzı lügaten sabit değildir.
İkinci yön: Mukteza zikredilmiş diye takdir edilse muktezanın hükmünü değiştirmez, aksine onu kökleştirir. Mahzûf ise böyle değildir. Zira Yüce Allah'ın "bir şahıs azat etmek" buyruğu şer'an bu şahsın köle olmasını iktiza ediyor. Çünkü hadisle sabittir ki bir insanın sahip olmadığı şahısta azat diye bir şey söz konusu olmaz. Böylece kelamın takdiri "köle bir şahsı azat etmek" şeklinde oluyor. Bu takdirle ise kelamın önceki

[4] Zeylaî (rahimehullah) *Nasbu'r-Râye*'de 2/325 şöyle demiştir: "Bu hadisi kütübü sitte imamları kitaplarında rivayet etmiştir." Ayrıca bkz. *Sahihu İbni Hibbân*, nr. 3522
[5] Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, 2/38.

anlamı değişmiyor. Mahzûf'ta ise geçen örneklerde belirginleştiği üzere böyle bir durum yoktur.
İktiza ile delalet eden lafızlara dair örneklerden biri şudur: Kişi "Benim yerime köleni bin dirheme azat et" dese bu söz azat etmenin sahih olması için mecburen satmayı iktiza edecek. Böylece o kişi şöyle demiş gibi olacak: "Köleni benim yerime bin dirheme sat ve azat etmede benim vekilim ol." Bu haseple satış zaruret miktarıyla sabit olur. Çünkü zaruretle sabit olanın zaruret miktarı ile takdir edileceği sabittir. Bu mukteza melfuz (açıkça söylenen) gibi de değildir. Bundan ötürü bu satışta tüm şartların sabit olması gerekmez. Aksine rükünler ve şartlar içerisinden sakıt olmaya ihtimalli olmayanlar sabit olur. Bu yüzden Ebû Yûsuf rahimehullâh şöyle demiştir: "Kişi "Köleni benim yerime hiçbir şeysiz azat et" dese bu emri veren tarafından azat etme sahih olur. Nasıl ki bu durumda satış rükün olan kabule ihtiyaç duymuyorsa hibe de şart olan kabza ihtiyaç duymaz."

[İKİNCİ BÖLÜM]

İkinci bölüm kıyasın keyfiyeti hakkındadır. Kıyas lügatte: takdir etmek/ölçmek demektir. Şöyle denilir "ayakkabıyı ayakkabı ile kıyas et" yani takdir et, ölç, birini diğerine eşit yap.
Şeriatta kıyas: Zikredilen iki şeyden birinin hükmünün aynısını aynı illetiyle diğerinde ortaya koymak demektir. Kıyasın şartı, rüknü, hükmü ve defi vardır. Zira bir şey ancak şartı varken var olur, ancak rüknüyle kaim olur, yalnızca hükmü sayesinde abes olma dairesinden çıkar. Çünkü eğer kıyas hükmünü ifade etmezse iptal olur, tıpkı hür bir kişiye izafe edilen satın alınma gibi. Keza kıyas hüccet olarak öne sürülen delillerden biri olduğu için bazen defedilebilir.
Tarif açıklanmış, sonra da zikredilen hususlar münasip yerlerde incelenmiştir. Bu yüzden bunlara değinmeye gerek yoktur. Aksine bunlara dair uygun olan örnekle yetinmektir.

Denilir ki: "Riba/faiz haramdır. Çünkü Allah teâlâ şöyle buyurmuştur: "Allah alışverişi helal, faizi ise haram kılmıştır." [Bakara, 275] Ribâ mücmel bir lafızdır, Nebî sallallâhualeyhivesellem onu beyan etmiştir. Böylece mücmel olma mertebesinden müşkil olma mertebesine geçmiştir. Nitekim Rasûlullâh "Buğday ile buğday dengi dengine ve peşin olarak satış gerçekleştirilir. Fazlalık ise faizdir"[6] buyurmuş ve altı şeyi saymıştır: buğday, arpa, hurma, tuz, altın ve gümüş.
Hadis biri merfû' hali ile "mislun bi mislin" ve mansûb hali "mislen bi mislin" olmak üzere iki rivayetle aktarılmıştır.
İlkine göre anlam: Hurma satmak
İkincisine göre ise anlam: Hurma satın şeklindedir.
Emir icâb için olup, alışveriş ise mubah olduğundan dolayı vacip kılma "dengi dengine" sözüne havale edilir. Denklik bozulunca faiz haramlığı lazım gelir. İki şey arasındaki denklik suret ve mahiyet açısındandır. Ölçüm aleti eşyanın zatını eşitler, tür ise mahiyeti eşitler. Fazlalık da buna göre ortaya çıkar ve riba tahakkuk eder. Çünkü riba içerisinde şart koşulmuş bir bedel bulunmayan değiş tokuş alışverişindeki iki akit

[6] Müslim, nr. 1588.

tarafından biri için hak edilmiş olan fazlalıktır. Özellik itibara alınmaz. Çünkü Rasûlullâh aleyhissalâtuvesselâm şöyle buyurmuştur: "Onun iyisi ve kötüsü eşittir."[7]
Hâsılı, ribâ nas yoluyla altı şeyde sabit oldu. Nas illetlendirilince ribânın illetinin miktar ve cins olduğu ortaya çıktı.
Miktar, keylî olarak ölçülen mallarda keyl (ölçek); veznî olarak ölçülen mallarda ise vezindir. Cins ise zaten açıktır. Her ikisinin bulunduğu yerde ribânın hakikati olur ve fazlalık ile nesâ (geciktirmek) haram olur. Örneğin; pirinç, darı, alçı, kireç, demir, bakır vb.
İkisinden birinin bulunduğu yerlerde ribâ şüphesi olur ve fazlalık değil de ertelemek haram olur. Nitekim bu uygun yerinde incelenmiştir.

[SON]

Son bölümü şer'î ilimlere teşvik ve rağbet ettirme hakkındadır. Yusuf b. Ebû Saîd *Münyetu'l-Müftî*'nin sonlarında şöyle demiştir: "Rivayet olundu ki Allâh Teâlâ Süleymân aleyhisselâm'a ilim ve mal arasında tercih hakkı sunmuş, Süleyman aleyhisselâm ilmi seçmiştir. Bunun üzerine Allâh Teâlâ ona hem ilmi hem de malı vermiştir."

Bizler bu durumun doğruluğunu kendi zamanımızda gördük. Zira yüce Allâh sultanımıza (Allâh onun şanını yüceltsin, iki dünyada da onu kötülüklerden korusun) alet ilimleriyle meşgul olması sebebiyle ona ne babasına ne de ecdâdına vermediği kadar mülk verdi. Uğraştığı bu ilimler Peygamberlerin ilimleri olan şer'î ilimler olmamasına rağmen Allâh bu ihsanda bulundu. Şer'î ilimlerle uğraşır ve ilgi gösterir ve bu ilimleri yayarsa Allâh'ın ona Süleymân aleyhisselâm'dan sonra kimseye vermediği kadar mal mülk vermesini ümit ederiz.
Allah'ım sen sultanımızın ömrünü ve saltanatını muvaffakiyetlerle devam ettir. Beldesinde bulunduğu hallerde de, sefer hallerinde de yardımını ona yoldaş ve arkadaş eyle. Hz. Peygamber ve tertemiz âli hürmetine âmin ya Rabbi!
Zayıf kul Muhammed b. Feramuz 878 senesi Zi'l-Hicce ayının 11'inde Cumartesi günü kuşluk vakti bu risaleyi derlemeyi tamamladı.

[7] Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, 4/47.